

Novořecké výpůjčky v albánštině vztahující se k materiální kultuře

Hned na úvod je nutné zmínit, že prapočátky řecko-albánských jazykových kontaktů je nutné hledat už v předhistorickém období albánštiny, tzn. v době existence ilyrských dialektů, za jejichž přímého potomka se dnes albánština obecně považuje. Za mezník mezi ilyrštinou a praalbánštinou považuje ruský lingvista Vladimír Orel (1952–2007) 1. stol. n. l., tedy období těsně před začátkem kontaktů s latinou, resp. protorománskými dialekty. Historický výzkum hmotné kultury v jihozápadním Balkánu odhalil, že mezi antickými řeckými koloniemi podél jadranského pobřeží na jedné straně a vnitrozemskými ilyrskými kmeny na druhé straně existovaly čilé obchodní styky, které ostatně podmínily také řeckou kulturní dominanci v této oblasti. Lingvisté se pak logicky domnívali, že řecký civilizační vliv musel nutně zanechat stopy i ve slovní zásobě, což se více či méně uspokojivě podařilo dokázat A. Thumbovi nalezením 21 současných albánských slov, jejichž hlásková stavba ukazuje na starořecký původ.¹ Právě proto nezní nereálně tvrzení, že řečtina a albánština se vyvíjejí v těsném sousedství prakticky odjakživa. Nicméně jak už sám název napovídá, v tomto příspěvku se omezím pouze na výpůjčky z nové řečtiny, a to ze dvou prostých důvodů: jednak se jich vyskytuje mnohonásobně větší počet a také je jejich původ mnohem snáze dokazatelný.

V souvislosti s řeckým vlivem na albánštinu je bezesporu důležitou historickou událostí rozpad římského impéria na Západořímskou a Východořímskou říši (395), v důsledku něhož se po kratším období intenzivní romanizace karta obrací opět ve prospěch řečtiny. Konstantin Jireček, otec moderní balkanistiky, se pokusil stanovit hranici mezi latinsko-západní a řecko-byzantskou civilizační sférou na Balkáně v raném středověku. Tzv. Jirečkova linie procházela na západě od města Lissus (dnešní Lezha v Albánii) do Makedonie a poté podél dolního toku Dunaje dál směrem na východ až k ústí do Černého moře. Pozdější výzkum tuto koncepci mírně přehodnotil, přičemž se usoudilo, že linie na albánském území probíhala pravděpodobně po toku řeky Shkumbin. Tomu by ostatně nasvědčoval i fakt, že řeka Shkumbin od sebe odděluje dvě významné albánské etnografické skupiny, Tosky a Gegy. Zatímco islám jako většinové náboženství je zastoupen u obou skupin, katolictví převažuje u Gegů a pravoslaví u Tosků.

V pozdním středověku došlo k dalšímu výraznému prohloubení jazykových kontaktů mezi Řeky a Albánci, tentokrát díky masivní migraci albánského obyvatelstva směrem na jih. Albánská migrace na řecká území probíhala mi-

¹ THUMB, A. Altgriechische Elemente der Albanesischen In: *Indogermanische Forschungen*, 1926. s. 1–20.

nimálně ve dvou vlnách v rozmezí 13. až 14. století. První započala v prvních desetiletích 14. století, možná už na konci 13. stol., a podle historiků ji způsobily tehdejší demografické podmínky. Jihoalbánské hory totiž obýval větší počet obyvatel, než se mohl uživit, a proto se dala do pohybu migrační vlna směrem do nížinných oblastí Thessálie a EtoIoakarnánie, naopak vytlidněných v důsledku neustálých válečných konfliktů a epidemií. Druhá migrační vlna postupující v polovině 14. století byla motivována vnějšími politickými okolnostmi v souvislosti s expanzivní politikou středověkého srbského státu. Car Štěpán Dušan během válečných výbojů získal na úkor Byzantské říše rozsáhlá území sahající až k hranicím Aténské vévodství a na těchto územích přiděloval za vojenské zásluhy půdu příslušníkům pomocných albánských oddílů. Koncem 14. století se pak Albánci přesouvali z počátečních sídel ještě více na jih: do Attiky, na Peloponés a na ostrovy Euboia a Andros.² Skupiny albánských usídlenců hovořících toskickým dialektem daly vzniknout etnografické skupině, tzv. Arvanitům (< řec. Αρβανίτες, vlastní albánské označení zní Arbëror). Arvanitský dialekt si na jednu stranu uchoval některé starobylé prvky (např. konsonantické skupiny -kl-, -gl-, které se ve spisovné albánštině reflektují jako -q-, -gj-), na druhou stranu nasával obrovský počet řeckých slov a soustavná grecizace se mu stala nakonec osudnou. Dnes hovoří v Řecku arvanitsky minimální počet lidí, protože většina Arvanitů už dávno podlehla asimilaci. Přejímání z novořečtiny (tj. od 12. století) se často zdůvodňuje postavením řečtiny v rámci Osmanské říše jako celobalkánské „lingua franca“ ve sféře obchodu a vzdělávání.³ Ve druhé polovině 19. století vliv řečtiny zesílil díky řeckým školám zakládaným v jižní části albánsky hovořících oblastí po částečném uvolnění etnicko-náboženských poměrů v Osmanské říši. Na těchto školách studovali jak Řekové, tak i příslušníci etabloující se albánské inteligence.

Fond novořeckých výpůjček v albánštině zasahuje do nejrůznějších lexikálních oblastí a čítá zhruba 300 položek ve spisovném jazyce, zatímco v toskických dialektech jich patrně díky geografické blízkosti bude ještě mnohem více.⁴ N. G. Kondosopoulos odhaduje jejich množství dokonce na více než 800.⁵ Přitom je nutné od sebe rozlišit původní řecká slova a slova jiného původu, která se do albánštiny dostala pouze prostřednictvím řečtiny, o čemž svědčí jejich charakteristicky pozměněná hlásková podoba.

Při přejímání občas docházelo k významovým posunům, např. původní řecké *σώνω* znamená „zachránit“ na rozdíl od albánského *sos*, což znamená „dokončit“. Ke změnám docházelo i v gramatickém rodě, např. takřka všechna řecká oxytonická neutra na -i jsou v albánštině feminina. Některé novořecké výpůjčky dnes mají dokonce specifické použití, např. názvy povolání původem z řečtiny získaly časem pejorativní význam. Za zmínku určitě stojí

2 HRADEČNÝ, P. *Dějiny Albánie*, s. 71–72.

3 DEMIRAJ, Sh. *Gjuha shqipe dhe historia e saj*, s. 116.

4 Přirozené není řeč o internacionalismech řeckého původu.

5 Viz ΚΡΙΜΠΙΑΣ, Π. Γ. *Επιδράσεις της νεότερης ελληνικής στις βαλκανικές γλώσσες*, s. 110.

i fakt, že řecké vlivy se nerefletovaly v albánštině jen v podobě izolovaných přejímek, ale i ve slovtvorbě. Řeč je o pětici sufixů řeckého původu, které se připojují k základu domácího původu:⁶

- alb. -it < nř. -ίτης
- alb. -jot < nř. -ιώτης
- alb. -omë < nř. -ωμα
- alb. -is, -os < nř. -ισ-, -ωσ-⁷

Velmi bohatě zastoupenou a nejen z lingvistického hlediska zajímavou skupinu představují výpůjčky vztahující se nějakým způsobem k lidskému životu, resp. materiální kultuře. Ačkoliv se nedá prohlásit, že spolu s daným slovem přejali Albánci od Řeků i dotyčnou realii, obzvlášť pokud paralelně s novořeckou výpůjčkou existuje i původní albánské slovo, vysoké zastoupení výpůjček tohoto druhu svým způsobem svědčí o významu řecké materiální kultury v albánském prostředí. Jedná se hlavně o pojmy z oblasti stavebnictví, vaření, různé nástroje. Naopak pojmy z oblasti obchodu jsou navzdory očekávání zastoupeny poměrně málo.

1. BYDLENÍ, STAVBY A JEJICH SOUČÁSTI

1.1. Bydlení obecně, typy staveb

- ahur** *chlév* < nř. αχούρι < tur. ahır [KRI 116]
- horë** *obydlené místo, město, vesnice* < nř. χώρα [KRI 133]
- kafene** *kavárna* < nř. καφενές < tur. kahvehane [KRI 134]
- katua** *chlév* < nř. κατώι [KRI 137]
- limer** *skryš, doupe* < nř. λημέρι < stř. ολήμερος [KRI 145]
- pallat** *palác / panelový dům* < nř. παλάτι < lat. pallatium [KRI 155]
- pirg** *věž* < nř. πύργος [KRI 157]
- qivur** *hrob / náhrobní kámen* < nř. κιβούρι [KRI 162]
- sinor** *hranice oddělující pozemky, vesnice apod.* < nř. σύνορο [KRI 165]
- ushe** *číhaná, lovecká skryš* < nř. χωσιά [KRI 172]

1.2. Exteriér staveb, stavebniny

- avlli** *zed' / obezděný dvůr* < nř. αυλή [KRI 118]
- kamare** *mostový oblouk* < nř. καμάρα [KRI 136]
- kangjella** *mříž* < nř. κάγκελα < lat. cancellum [KRI 136]

⁶ Tamtéž, s. 117.

⁷ Tyto dva poslední sufixy mají původ v aoristovém kmeni sloves se sigmatickým aoristem.

pezul *parapet* < nř. πεζούλι [KRI 157]
pllakaqe *dlařba* < nř. πλακάκια [KRI 159]
qeramidhe *střešní tařka* < nř. κεραμίδι [KRI 161]
tarracë *terasa* < nř. ταράτσα [KRI 169]
themel *základy (domu)* < nř. θεμέλιο [KRI 170]

1.3. Interiér staveb, vybavení

buri roura *u kamen* < nř. μπουρί < tur. boru [KRI 119]
dhomë *pokoj* < nř. δώμα [KRI 125]
kandil *svíce* < nř. καντήλι < lat. candela [KRI 136]
kareklle *řidle* < nř. καρέκλα < ben. caregla [KRI 137]
këmbanë *zvon* < nř. καμπάνα < lat. campana [KRI 138]
krevat *postel* < nř. κρεβάτι [KRI 139]
llambadhe *pochodeň* < nř. λαμπάδα < it. lampada [KRI 146]
mandall *petlice* < nř. μάνταλο [KRI 149]
pat *přizemí, nejniře polořená obyvaná místnost* < nř. πάτος [KRI 156]
qeli *cela* < nř. κελλί [KRI 161]
qilar *řpíž* < nř. dial. κιλάρι ~ nř. κελάρι [KRI 161]
qiri *svíce* < nř. dial. κιρί ~ nř. κερι [KRI 161]
sirtar *zásuvka* < nř. συρτάρι [KRI 166]
stromë *matrace* < nř. στρώμα [KRI 168]
trapezari *jídlna* < nř. τραπεζαρία [KRI 172]

2. MANUÁLNÍ PRÁCE

2.1. Manuální činnosti

angari *robota* < nř. αγγαρεία [KRI 117]
argas *vydělávat kůži* < nř. dial. αργάζω < nř. εργάζω [KRI 118]
bojatis *barvit* < nř. μπογιατιζω < tur. boyamak [KRI 118]
gremis *demolovat* < nř. γκρεμίζω < byz. κρεμνίζω [KRI 132]
handakos *ničit* < nř. χαντακώνω [KRI 132]
kollaris *řkrobit* < nř. κολλαρίζω [KRI 138]
kurdis *natáhnout (hodiny)* < nř. κουντίζω < lat. chorda [KRI 141]
nakatos *míchat* < nř. ανακατώνω [KRI 154]
pleks *plést* < nř. πλέκω [KRI 159]
potis *zalévat* < nř. ποτιζω [KRI 160]
skalit *tesat* < nř. σκαλιζω [KRI 166]
stolis *zdobit* < nř. στολιζω [KRI 168]
tapos *tmelit* < nř. ταπώνω < fr. taper [KRI 169]

2.2. Nástroje

- alisivë** *vroucí voda smíchaná s popelem na mytí prádla* < nř. αλισίβα < it. lisciva [KRI 116]
aski *měch* < nř. ασκί [KRI 118]
cakorre *sekera* < nř. τσεκούρι < lat. securis [KRI 120]
cimak *hřebík* < nř. dial. τσιμάκι [KRI 121]
cimbis / cimbidh *kleště* < nř. τσιμπώ [KRI 121]
dhiqel *dvouramenná motyka* < nř. dial. *δικέλλι < nř. δικέλα [KRI 124]
gone *tesařský nástroj* < nř. γωνιά [KRI 132]
honi *trychtýř* < nř. χωνί [KRI 132]
koftër *velká pila* < nř. dial. κόφτρα [KRI 138]
masur *předlice* < nř. μασούρι [KRI 151]
mistri *zednická lžíce* < nř. μυστρί [KRI 153]
neshter *skalpel* < nř. νυστέρι [KRI 154]
plan *dláto* < nř. πλάνη [KRI 158]
rodhan *kolovrat* < nř. ροδάνι [KRI 162]
smilar *sekáček* < nř. σμιλári < nř. σμίλη [KRI 166]
sqepar *teslice* < nř. σκεπάρνι [KRI 167]
thikë *nůž* < nř. θήκη [KRI 170]

2.3. Ostatní výrobky

- dhokan** *past na zvěř* < nř. δόκανο [KRI 125]
idhull *idol (soška)* < nř. είδωλο [KRI 133]
kuvli *klec* < nř. κλουβί [KRI 142]
pllakë *deska* < nř. πλάκα [KRI 159]
samar *sedlo* < nř. σαμάρι < byz. σαμάριον < hel. σαγμάριον [KRI 163]
sapun *mýdlo* < nř. σαπούνι < lat. sapo [KRI 163]
sirt *západka* < nř. σύρτης [KRI 165]
shtupë *cupanina* < nř. στουπί [KRI 164]
varkë *lod'* < nř. βάρκα < lat. barca [KRI 172]
vulë *razítko* < nř. βούλα < lat. bulla [KRI 173]

3. STRAVA A JEJÍ PŘÍPRAVA

3.1. Pokrmy a nápoje

- dhallë** *podmásli* < nř. γάλα mléko [KRI 123]
fidhe *nudle* < nř. φιδές < lat. fides
gliko *zavařenina* < nř. γλυκό [KRI 131]

- kafe káva** < nř. καφές < tur. kahve [KRI 133]
manure *druh měkkého sýra* < nř. μανούρι < stř. μανός [KRI 149]
peksimadhe *suchar* < nř. παξιμάδι [KRI 156]
salcë omáčka < nř. σάλτσα < it. salsa [KRI 162]
stafidhe *hrozinka* < nř. σταφίδα [KRI 168]

3.2. Nádoby, nádobí

- dhisk** *podnos* < nř. δίσκος [KRI 124]
farfuri *druh porcelánu* < nř. φαρφουρί < tur. firfiri [KRI 126]
fuçi *sud* < nř. βουτσι < ben. bozza [KRI 129]
kofin *velký koš na hroznové víno* < nř. κοφίνι [KRI 138]
kuti *krabička* < nř. κουτί [KRI 141]
kopan *vařečka* < nř. κόπανο [KRI 139]
ksistër *lžíce na odkrajovalí kynutého těsta* < nř. ξύστρα [KRI 139]
pagur *čutora* < nř. παγούρι < stř. πάγουρος [KRI 155]
pjatë *talíř* < nř. πιάτο < it. piatto [KRI 158]
pirun *vidlička* < nř. πιρούνι [KRI 157]
potir *sklenice (na víno)* < nř. ποτήρι [KRI 160]
skarë *rošt* < nř. σκάρα [KRI 166]
tigan *pánev* < nř. τηγάνι [KRI 171]

3.3. Proces vaření

- cikně** *připálené jídlo* < nř. τσίκνα < stř. κνίσσα [KRI 121]
cingaris *smažit* < nř. τσιγαρίζω [KRI 121]
kapsallis *opéci* < nř. καψαλίζω [KRI 137]

4. ODÍVÁNÍ

4.1. Textilie

- cohë** *měkká vlněná látka* < nř. τσόχα < tur. çuha [KRI 123]
caruqe *kožené opánky* < nř. τσαρούχι < tur. çarık [KRI 120]
cergë *přikrývka* < nř. τσέργα < slov. čerга [KRI 121]
filiqe *knoflíková dírka* < nř. dial. θηλι < byz. θηλέα [KRI 127]
fjongo *stužka* < nř. φιόγκος < it. fiocco [KRI 127]
fustan *sukně* < nř. φουστάνι < it. fustagno [KRI 130]
kuvaristër *klubko* < nř. κουβαρίστρα [KRI 142]
litar *provaz* < nř. dial. λητάρι < byz. λητάριν [KRI 145]
mandile *šátek* < nř. μαντήλι [KRI 149]

mballomë záplata < nř. μπάλωμα [KRI 151]
sandale sandál < nř. σανδάλι [KRI 163]
savan bílá látka, kterou se přikrývají mrtví < nř. σάβανο [KRI 163]
spango provázek < nř. σπάγγος [KRI 167]

4.2. Doplnky, potřeby

bastun hůl < nř. μπαστούνι < ben. baston [KRI 118]
cakë brašna < nř. σάκα < stř. σάκκος [KRI 119]
dhokaniqe berla < nř. δεκανίκι [KRI 125]
karficë spona < nř. καρφίτσα [KRI 137]
patericë berla, hůl < nř. πατερίτσα < nř. πάτερο [KRI 156]
portofol peněženka < nř. πορτοφόλι < it. portafoglio [KRI 159]

5. OBCHOD

kamatë úrok < nř. κάματος [KRI 136]
kaparos dát zálohu < nř. καπαρώνω < it. caparra [KRI 136]
dhrahmi drachma < nř. δραχμή [KRI 125]
navllo poplatek za plavbu < nř. ναύλο [KRI 154]
pramati drobný obchod < nř. πραμάτεια [KRI 160]
psonis kupovat < nř. ψωνίζω [KRI 160]

6. VÁLEČNICTVÍ, ZBRANĚ

armatos ozbrojit < nř. αρματώνω [KRI 118]
fushatë válečná výprava < nř. φουσάτο < lat. fossatum [KRI 129]
hordhi horda < nř. ορδή < turk. orda [KRI 132]
lavos postřelit < nř. λαβώνω [KRI 143]
llamni pochva (meče) < nř. λαμνί < lat. lamna [KRI 147]
pisqollë pistole < nř. dial. πιστιόλα [KRI 158]

LITERATURA

DEMIRAJ, Sh. *Gjuha shqipe dhe historia e saj*. Shtëpia Botuese e Librit Universitar, Tiranë 1988.
HRADEČNÝ, P. *Dějiny Albánie*. Lidové noviny, Praha 2008.
ΚΡΙΜΠΑΣ, Π. Γ. *Επιδράσεις της νεότερης ελληνικής στις βαλκανικές γλώσσες*. Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2007. [KRI]